

INHOUDSTAFEL

1. Katholieken

- 1.1. Sacramenten
- 1.2. Begrafenis of crematie
- 1.3. De avondwake
- 1.4. De uitvaartmis
- 1.5. Bij het graf
- 1.6. De uitvaartliturgie
- 1.7. De burgerlijke uitvaart
- 1.8. De crematieplechtigheid

2. Joden

- 2.1. Rouwfasen in het jodendom
- 2.2. De joodse visie op leven en dood
- 2.3. Het recht om te leven en om te sterven
- 2.4. Het sterven
- 2.5. De rituele reiniging en doodskleding
- 2.6. De begrafenis
- 2.7. Pas troosten na de begrafenis
- 2.8. De eerste week van rouw, de sjiwwe
- 2.9. Hoe verder?
- 2.10. Samenvatting

3. Islam

- 3.1. Begraven, niet cremeren
- 3.2. De koran als voorbereiding op de dood
- 3.3. De rituele wassing
- 3.4. De begrafenis, liefst in het land van herkomst
- 3.5. Het gezicht richting Mekka
- 3.6. De rouwperiode
- 3.7. Smeekbede tot Allah

Geschreven door Bea Plaquez gedurende haar beroepsstudie thuis en bejaardenzorg aan het instituut Maria Koningin in Rotem, juni 2003 e-mail: bea_bp@msn.com

1. Katholieken

1.1. Sacramenten

In de katholieke kerk spelen sacramenten een belangrijke rol. Sacramenten zijn rituele tekenen waarin de gelovige de nabijheid van God wil ervaren. Mensen in levensgevaar krijgen het Heilig Oliesel, of zoals men tegenwoordig liever zegt: de ziekenzalving.

Hemel, hel en vagevuur

Katholieken geloven dat de ziel van de overledene na de dood voortbestaat in het hiernamaals. Traditioneel bestaat het beeld van hemel, hel en vagevuur. Waar de ziel na de dood terechtkomt, is afhankelijk van de mate waarin iemand tijdens zijn leven heeft gezondigd en daarvoor vergeving heeft gekregen. Daarom bidden de nabestaanden voor de zielenrust van de overledene.

1.2. Begrafenis of crematie ?

De priester of pastor speelt een belangrijke rol bij de voorbereiding van de begrafenis of crematie. Als de overledene gecremeerd wil worden, is daar sinds de jaren zestig vanuit de katholieke kerk geen bezwaar meer tegen. Aan de crematie zal meestal een eucharistieviering of een woord- en gebedsdienst in de parochiekerk voorafgaan.

Door het grote priestertekort van tegenwoordig heeft lang niet iedere geestelijke tijd om na de mis mee te gaan naar het crematorium. De laatste plechtigheden worden dan aan de uitvaartverzorger overgelaten. Eventueel wordt de woord- en gebedsdienst in de aula van het crematorium gehouden, wanneer de nabestaanden daar prijs op stellen.

Een eucharistieviering wordt bij voorkeur in de kerk gehouden. Traditioneel is de uitvaartmis vastgelegd in de zogeheten requiemmis, gericht op de reiniging en de rust van de ziel van de overledene.

Slechts bij de dood van jonge kinderen werd daarvan afgeweken. Dan werd er een 'engelenmis' opgedragen waarbij werd uitgegaan van de reinheid van de kinderziel die naar de hemel zou gaan.

Tegenwoordig zoekt de pastor vaak samen met de directe nabestaanden teksten en liederen uit die naar voren worden gebracht bij de verschillende religieuze bijeenkomsten die zullen volgen.

1.3. De avondwake

De traditie om tot het tijdstip van de uitvaart bij de dode te waken is geen gemeengoed meer. Als iemand thuis overlijdt en wordt opgebaard gebeurt dat soms nog wel. Meestal echter wordt op de avond voor de begrafenis in de kerk of de aula van een verpleeg- of bejaardenhuis een avondwake gehouden. Daarbij wordt de levensloop van de overledene gememoreerd en wordt voor hem en de nabestaanden gebeden. Ook wordt om vergeving van schuld gevraagd en worden teksten gelezen en liederen gezongen.

De aanwezigheid van veel vrienden en bekenden bereidt de nabestaanden mentaal voor op de uitvaart. Na de avondwake is er soms gelegenheid tot condoleren of het tekenen van een condoléanceregister, maar meestal stelt men het condoleren uit tot na de uitvaartplechtigheid.

1.4. De uitvaartmis

Op de dag van de uitvaart nemen de directe nabestaanden afscheid van de overledene en begeleiden de kist vervolgens naar de kerk. Daarbij worden bloemen op de kist gelegd.

Bij binnenkomst in de kerk komt de priester de stoet tegemoet en besprenkelt de kist met wijwater. In de kerk branden kaarsen en zingt het kerkkoor. Tijdens de gebeden worden nogmaals de goede kwaliteiten van de overledene naar voren gehaald en wordt gebeden voor de nabestaanden. In de pauze wordt gecollecteerd voor de kosten van herdenkingsmissen en soms wordt daarbij een bidprentje uitgedeeld. Dat prentje kunnen mensen als herinnering in hun kerkboek leggen, zodat ze de overledene later in hun gebeden zullen gedenken.

De uitvaartmis wordt beëindigd met de 'absoute'; een ritueel waarbij de priester de kist met wijwater besprenkelt en bewierookt. Daarbij spreekt hij gebeden uit waarin om vergiffenis van de zonden wordt gevraagd. Terwijl het koor zingt, gaan de priester en de misdienaars als eersten de kerk uit, op weg naar het kerkhof of naar de begraafplaats; daarna volgen de aanwezigen de dragers met de kist. Buiten beginnen de klokken te luiden, maar verder verloopt de begrafenis in grote zwijzaamheid.

1.5. Bij het graf

Bij het graf gaat de priester aan het uiteinde van het graf staan en staat een lid van de parochie met een kruis aan het hoofdeinde. In stilte bewierookt en zegent de priester het graf. De nabestaanden en belangstellenden staan om het graf heen terwijl de dragers de kist laten dalen. Vervolgens bidt de priester het Onze Vader en strooit hij een schepje aarde op de kist met de woorden 'Gij bent stof en tot stof zult gij wederkeren. De nabestaanden en andere aanwezigen kunnen vervolgens ook een schepje aarde op de kist strooien. Als mensen dit te ver vinden gaan, kunnen ze dit ritueel vervangen door het besprenkelen van de kist met wijwater of het strooien van bloemen.

Meestal wordt familie en burens gevraagd deel te nemen aan de koffietafel, thuis of in een daarvoor gehuurde zaal.

Op verjaardagen en op de sterfdag wordt vaak een mis opgedragen, waarin speciaal voor de overledene en andere overleden familieleden wordt gebeden.

1.6. De uitvaartliturgie

Zoals in vele culturen komen ook christenen samen rond het dode lichaam of de assen. De uitvaartliturgie is het laatste samenzijn rond de overledene: een laatste groet, een teken van meeleven, een gebaar van nabijheid. Maar zij heeft ook iets van een protest, een verontwaardigde reactie tegen deze natuurlijke gang van zaken. Samen voelen mensen zich sterker in hun verzet tegen de dood. Als gelovigen delen wij dan niet alleen ons verdriet, maar ook onze hoop. We willen een goddelijke verbondenheid beleven die verder reikt dan de dood. Na deze plechtigheid wordt de overledene voorgoed uit handen gegeven: op de begraafplaats of in het crematorium.

Tegenwoordig wordt de vanzelfsprekende eucharistie hoe langer hoe meer in vraag gesteld. Vanuit de kerkelijke overheid wordt erop gewezen dat een uitvaartliturgie niet

per se een eucharistie hoeft te zijn, wat zeker ook te maken heeft met het sterk dalende aantal bedienaars van het sacrament. Ook al hebben sommigen misschien last met deze bezuinigingsplannen, toch kunnen ze ook leiden tot een herwaardering van andere liturgische vormen. De keuze voor een gebedsdienst heeft in deze context meerdere voordelen. Het is een vorm van liturgie die hoe langer hoe gebruikelijker zal worden bij gebrek aan beschikbare priesters. Bovendien loopt de uitvaartplechtigheid niet nodeloos uit, aangezien in de praktijk het eerste gedeelte (dienst van het woord) het meest persoonlijk betrokken is. Dit kan dan ook stevig uitgewerkt worden. Een praktisch voordeel is dat er slechts één moment is waarop alle mensen naar voren komen (de offergang blijft maar de communie valt weg). Met deze organisatorische argumenten willen we echter geen afbreuk doen aan het sacramentele gebeuren van de eucharistie. Het is belangrijk dat de uitvaartliturgie geen zaak is van de pastor of voorganger alleen. In de mate van het mogelijke kunnen familie, vrienden en buren van de overledene bij de voorbereiding en uitwerking betrokken worden. Nog indrukwekkender is het indien de gestorvene zelf nog heeft kunnen meewerken aan de voorbereiding van zijn uitvaart, maar dan liefst in samenspraak met de nabestaanden. Deze aanpak heeft een dubbel voordeel: het komt ten goede aan de levensechte liturgie én aan het rouwverloop van de dichtst betrokkenen. Er kan een blaadje of boekje gemaakt worden voor de mensen in de kerk. Daarin wordt het verloop van de plechtigheid opgenomen, of eventueel alleen enkele teksten of liederen die samen worden gebeden of gezongen. Achteraan in het boekje kunnen nog enkele persoonlijke teksten staan ter meditatie, die daarom niet hoeven voorgelezen te worden: een in memoriam, een korte levensschets met belangrijke gebeurtenissen of herinneringen, of een soort 'acht zaligheden' van de overledene: acht typische kenmerken of eigenschappen, als getuigenissen van en over de gestorvene.

1.7. De burgerlijke uitvaart

Lange tijd heeft de kerk in onze samenleving het monopolie gehad over de belangrijke momenten van het leven. Alleen de echte, bewuste vrijzinnigen kozen voor een burgerlijke plechtigheid. Dat was vroeger vaak niet meer dan een korte speech bij het open graf. Pas bij de doorbraak van de crematoria kregen niet-gelovigen de kans om met een plechtigheid afscheid te nemen van de gestorvenen. De burgerlijke uitvaart is al lang niet meer voorbehouden aan de kleine groep van overtuigde vrijzinnigen, maar ondanks de leegloop van de kerken is het aantal burgerlijke uitvaarten relatief niet gestegen. Velen die niet (meer) echt betrokken zijn bij het kerkgebeuren, grijpen op het cruciale moment van de dood toch naar een kerkelijke dienst. Dit heeft enerzijds te maken met een mogelijk religieus bewustzijn (oerinstinct?) als antwoord op fundamentele levensvragen, maar anderzijds ook met de geringe kennis over de mogelijkheden van burgerlijke uitvaartplechtigheden.

Deze manier van afscheid nemen kan op een persoonlijke en creatieve manier uitgewerkt worden, meestal in samenspraak met de morele consulent of uitvaartbegeleider. Er is een grote vrijheid in de keuze van decor, structuur, muziek, teksten en sprekers. Uiteraard moet het wel passen binnen de georganiseerde service van de aula van de begraafplaats of het crematorium. Als de nabestaanden zelf geen initiatief nemen, dan bestaat er een standaardplechtigheid met muziek, proza- en poëzieteksten in functie van de leeftijd van de gestorvene en de manier waarop hij

overleden is. Als de nabestaanden kiezen voor een persoonlijke plechtigheid met een eigen inbreng, dank kunnen zij de nodige tijd, ruimte en hulp krijgen van het crematoriumpersoneel.

Om een persoonlijke en waardige plechtigheid aan te vragen, kan de familie zich ook richten tot een Centrum voor Morele Dienstverlening (CMD). Dit gebeurt ofwel rechtstreeks, ofwel via het crematorium of de begrafenisondernemer. De morele consulenten maken dan een afspraak voor verder contact, winnen gegevens in voor de afscheidsrede en bespreken met de familie de organisatie van de persoonlijke plechtigheid. Daarnaast geven zij ondersteuning in de eerste rouwmomenten en staan eventueel in voor de nazorg. Deze dienstverlening is principieel gratis.

Terwijl gelovigen hoopvolle steun halen uit de verrijzenisgedachte, putten vrijzinnigen troostvolle kracht uit de mooie herinneringen als een waardevol en onvervreemdbaar bezit. Zij spreken dan ook van het 'paradijs der herinneringen'. 'Afscheid nemen is met zachte vingers wat voorbij is dichtdoen en verpakken in goede gedachten der herinnering.' (G. Vanhove).

Burgerlijke uitvaarten hebben soms verrassend veel gemeen met religieuze niet-kerkelijke uitvaarten. Er is dan ook in de meeste gevallen sprake van een verbondenheid met de gestorvene. Alleen de invalshoeken en accenten van beleving bepalen ieders eigenheid.

1.8. De crematieplechtigheid

Lange tijd heeft de kerk crematie gezien als een uiting van ongeloof in de verrijzenis. Nu wordt in België bijna een derde van alle gestorvenen gecremeerd, in de grootsteden soms meer dan de helft. In Nederland werd vorig jaar bijna de helft van alle overledenen verast.

Ofwel kiest men voor een kerkelijke plechtigheid met daarna, zoals op de begraafplaats, de laatste gebeden in het crematorium. Ofwel wordt gekozen – en dit gebeurt hoe langer hoe meer – voor een crematie zonder kerkelijke dienst. Het afscheidsritueel vindt plaats in het crematorium zelf, geleid door een moreel consulent, door een personeelslid van het crematorium of door de begrafenisondernemer. Het gebeurt ook dat de crematie de plechtigheid voorafgaat, en dat de afscheidsdienst rond de urn met de as plaatsheeft. Er zijn meerdere motieven om voor een crematie te kiezen: als er geen behoefte is om naar de begraafplaats te gaan, dan is de blijvende zorg voor een graf een levenslange karwei; als er geen band is met de plaatselijke gemeenschap, dan hoeft er ook geen blijvend teken van een dierbare achter te blijven; de zorg om het milieu (in een dichtbevolkt land als België is het op termijn niet haalbaar alle gestorvenen te blijven begraven); omdat men liever buiten de kerk blijft waarin men zich niet meer herkent en een crematieplechtigheid verkiest boven een burgerlijke begrafenis.

Er blijft een fundamenteel verschil in beleving tussen een plechtigheid in de kerk of in het crematorium. In een kerk kan een sacrale, contemplatieve sfeer heersen, met een eeuwenoude traditie. In een crematorium komen de mensen in een sfeervolle aula of 'concertzaal', waar het soms minder vanzelfsprekend is om tot een gewijde sfeer te komen. Dit neemt uiteraard niet weg dat ook daar een aangrijpende plechtigheid kan plaatsvinden.

2. Joden

Open ons de Poort
nu de poort gesloten wordt
want de dag heeft
zich gewend ten afscheid

Binnen de joodse traditie bestaat voor het sterven en de daarop volgende rouwperiode een uitgebreid ritueel. Als de stervende daartoe in staat is, dient hij zoveel mogelijk orde op zaken te stellen en aanwijzingen te geven voor wat na zijn of haar dood dient te gebeuren.

Wanneer iemand overleden is, wordt meteen het lichaam met een doek bedekt. De dode wordt gewassen, gereinigd en in witlinnen doodskleding gehuld. Elke gelovige jood die begraven wordt, heeft diezelfde kleding aan en wordt in een zeer sobere ruw houten kist gelegd. Dit gebeurt vanuit de gedachte dat uiteindelijk ieder mens gelijk is en zich niet mag onderscheiden van de ander.

In het huis van de overledene wordt een kring van liefst lage stoelen neergezet, zodat familie en vrienden de hele week de naaste kunnen bijstaan. Er wordt gezorgd en gekookt.

's Avonds wordt uit de tora gelezen. Er wordt niet voor de overledene gebeden, wel wordt de kaddisj (een gebed van lof aan God) gezegd.

In het jodendom gelooft men in een opstanding van het lichaam, ook al is dit niet in de tora te lezen. Men gelooft dat die opstanding zal beginnen op de Tempelberg in Jeruzalem.

Om die reden is het in orthodoxe gezinnen verboden om het lichaam te cremen. De liberale joden delen dit bezwaar niet.

Een gelovige jood houdt zich niet zo bezig met wat er na de dood komt. Het gaat hem uiteindelijk om het leven nu. Of dat goed geleefd wordt

Men kent geen bezoek aan de overledene, wel het bezoek aan de nabestaanden. Na het overlijden wordt het lichaam afgedekt en wordt bij het hoofd een licht ontstoken, het symbool dat de geest van de overledene nog aanwezig is. Het gezicht van de overledene wordt niet meer bekeken. Na de rituele wassing wordt het lichaam in een kist gelegd en wordt er wat aarde uit Israël op gegooid. Bij de mannen gaat ook zijn gebedsdoek mee in de kist. Een punt van het gebedsdoek laat men uit de kist hangen. Aan de rouwstoet nemen veel mensen uit de gemeenschap deel. Bloemen horen eigenlijk niet bij een joodse begrafenis. Nadat de rabbijn of familie heeft gesproken, dragen vrienden en familie de kist naar het graf. Onderweg stoppen ze drie maal. Als de kist is gezakt gooit elke aanwezige drie handen aarde op de kist. De nabestaanden zeggen de Kaddiesj, het gebed voor de doden, waarna de condoleance begint. De nabestaanden verlaten het graf tussen twee rijen vrienden en maken een scheur in hun kleding als teken van rouw.

Het graf moet gedolven worden op de dag van de begrafenis en moet ook op dezelfde dag gesloten worden. Een graf mag geen nacht open zijn. Belangrijk is dat een joods graf nooit mag worden geruimd.

2.1. Rouwfasen in het Jodendom

De eerste fase in de rouwtijd binnen het jaar in het Jodendom:

Dit is de tijd tussen overlijden en begrafenis. Zij hoeven dan niet de dagelijkse gebeden te zeggen en naar de synagoge te gaan. Wel gaan zij op hoogtijdagen en op sabbat.

De tweede fase in de rouwtijd binnen het jaar in het Jodendom:

Dit is een periode van 7 dagen direct na de begrafenis. Men zit zeven dagen in het huis van de overledene of van een naaste bloedverwant. Thuis brandt dan bij velen een gedachtenislampje (neer-nesjama). Er wordt een rouwmaaltijd geserveerd. De rouwende mogen zich in deze periode niet wassen, zich niet scheren en geen leren schoenen dragen. Zij zijn vrijgesteld van werk. Zij mogen het huis niet verlaten. Familieleden zorgen voor hen. Dagelijks wordt kaddiesj (dodengebed) gezegd, 's morgens en 's avonds. De mensen die op rouwbezoek gaan, moeten stil gaan zitten wachten totdat de rouwenden een gesprek beginnen.

De derde fase in de rouwtijd binnen het jaar in het Jodendom:

Dit is een periode van 30 dagen vanaf de dag van de begrafenis. De 7-daagse week zit daar dus bij in. De rouwenden mogen alles weer doen, behalve zich scheren en haar knippen.

De vierde fase in de rouwtijd binnen het jaar in het Jodendom:

Deze geldt alleen voor kinderen van een overleden vader of moeder. Deze fase duurt totdat een vol jaar na het overlijden verstreken is. Alle voorschriften zijn nu opgeheven. Men neemt weer normaal deel aan het dagelijks leven.

2.2. De joodse visie op leven en dood

Leven en dood zijn geen twee aparte werelden, tenminste vanuit Gods visie. Het jodendom benadrukt dat de wereld van het leven dat van de mens is. Wat er na de dood komt laat men over aan de zorg van de Allerhoogste. Aangezien de mens geschapen is naar Gods beeld en gelijkenis is de menselijke opdracht dan ook in Zijn sporen te gaan. Het goddelijke in de mens is de vrijheid van keuze tussen goed en kwaad. De vrije wil van de mens en niet een goddelijk bestuurd lot bepaalt de inhoud van het menselijk leven.

De joodse traditie spoort de mens aan menswaardig te leven, zoals God het voordeed (Imatio Dei)

Zoals Hij de naakten kleedt (Adam en Eva: Gen.3: 21), zul jij de naakten kleden. De Heilige-Hij-Zij Geprezen bezocht de zieken (Abraham na zijn besnijdenis: Gen.18: 1); zo

zul jij de zieken bezoeken. De Heilige-Hij-Zij-Geprezen troostte de rouwenden (Izaak na de dood van zijn vader: Gen.25: 11), zo zul jij de rouwenden troosten. De Heilige-Hij-Zij-Geprezen begroef de doden (Mozes: Deut.34:6), zo zul jij de doden begraven. Zo lang een mens ademt, leeft hij, is hij deel van het leven en behoort hij toe aan deze wereld. Daarom is het bijvoorbeeld verboden de begrafenis te regelen zolang de stervende nog leeft. Met name zaken als een kist, doodsklederen of rouwkaart. Volgens de joodse traditie is zelfs een stervend mens (gosees) in alle opzichten een levende, met dezelfde rechten en plichten, ook in het uur van zijn dood. Zo kan een gosees zelfs nog een echtscheidingsbrief (get) aan zijn vrouw geven. 'Een beetje dood' of 'een beetje levend' kent men niet in de Joodse traditie. Zodra de dood is ingetreden bidt men dat de ziel van de overledene gebundeld mag worden in de bundel van het leven. Vanuit Gods visie leeft de rechtvaardige, ook al is hij gestorven. Zoals men de plicht heeft zo menswaardig mogelijk te leven zo respectvol probeert men om te gaan met het sterven.

2.3. Het recht om te leven en om te sterven

Zoals men het recht heeft om te leven en men hiervoor al het mogelijke moet doen of laten, zo heeft de mens op een gegeven moment, aan het eind van zijn leven, het recht om te mogen sterven. Dit klinkt heel natuurlijk en logisch, maar is het tegenwoordig niet meer. Door de moderne hoogontwikkelde medische wetenschap kunnen gelukkig veel mensenlevens gered worden, maar soms is niet meer duidelijk wanneer het medisch optreden vertraging van het sterven betekent of nog steeds levensverlengend is. Het jodendom gaat echter voor de kwaliteit van zowel het leven als ook het sterven. Wanneer de term 'stervende' (gosees) gebruikt wordt in de halacha (joodse regelgeving) dan wordt bedoeld op iemand die zich op de drempel van de dood bevindt en van wie vrijwel zeker is dat hij spoedig overlijdt. Het gaat dus om een duidelijk afgebakende tijd (meestal 3 dagen) voor de laatste fase in het leven van een mens.

2.4. Het sterven

Men ervaart het als een voorrecht aanwezig te zijn bij het sterven. Wanneer de toestand kritiek wordt en het moment van sterven dichterbij komt, draagt de familie of een ander er zorg voor dat de stervende zijn zonden belijdt in de vorm van een gebed (widdoej). Als alles erop wijst dat het leven ten einde loopt zegt men de 'joodse geloofsbelijdenis', Sjeimes genoemd: 'Hoor Israël de Heer is onze God de Heer is één'. Men probeert het uitspreken van het woord 'één' (echad) te laten samenvallen met het moment van sterven omdat de eenwording van Gods Naam in deze wereld de uiteindelijke bestemming is van deze schepping. Ook martelaren gaven hun leven omwille van deze God, die exclusief gediend wil worden. Indien mogelijk zegt men eerst Jigdal (een verheerlijking en lofprijzing van de levende God, die de doden zal doen herleven in de volheid van Zijn genade) en het dagelijks uitgesproken of gezongen gebed Adon Olam ('Heer der Wereld') uit, waarin de mens zijn vertrouwen toont in God, de levende Verlosser, in Wiens Hand de mens zijn ziel legt bij het slapen, en zijn angst trotseert. Het Sjeimes wordt herhaald tot de ziel is uitgegaan. Zodra de stervende de laatste adem

uitblaast reciteert men uit het Alenoegebed: 'de Eeuwige zal Koning zijn over de hele wereld - op die dag zal de Eeuwige één zijn en Zijn Naam één'. En hierna: 'Hoor Israël, de Eeuwige is onze God, de Eeuwige is één'.

Na het overlijden wordt Ps. 91 uitgesproken.

Vroeger scheurde men zijn bovenkleed (keri'ah) direct na het overlijden, 'op het uur van de hitte', als teken van verscheurdheid. Tegenwoordig doet men dit vlak voor de begrafenis.

Zodra de dood is vastgesteld door een arts en men de ogen van de overledene heeft gesloten wordt de Joodse Begrafenisonderneming (chewre kadisja) zo snel mogelijk op de hoogte gesteld.

Men kijkt niet meer naar de overledene

'Degene wiens dode vóór hem ligt' is ineens zijn levensoriëntatie kwijt. Het is een zeer emotionele fase, omdat de overledene als het ware nog aanwezig is. Uit respect voor de dode (kawod hameet) bedekt men zo spoedig mogelijk het stoffelijk overschot om de overledene niet te beschamen. De ziel is eruit gegaan, en de dode is niet meer die persoon, die hij bij leven was. Wat rest is het stoffelijke deel van de mens. De mens is volgens de Bijbel geschapen naar Gods beeld en gelijkenis, met lichaam en ziel. Deze eenheid valt met het overlijden weg, en daarmee ook het Godgelijkende en tevens menselijke deel.

De traditie toomt hier de emotionele verlangens van de nabestaanden in, vooral het verlangen het lijk te willen aanschouwen. Er is geen condoleren, geen visueel afscheid. De eerste dagen tussen overlijden en begrafenis

Op het moment dat de ziel is uitgegaan, begint voor familie, vrienden en bekenden een periode van verdriet, verslagenheid, wanhoop, pijn en rouw, Aninoet genoemd. Een oude traditie overgeleverd in de gezaghebbende Sjoelchan Aroech noemt de eerste dagen na het overlijden 'een tijd van huilen'.

Het is geen moment voor troost, laat staan voor beschouwingen over de zin van het verlies.

Zodra men, op wat voor manier dan ook, 'hoort' dat een direct familielid is overleden, wordt men in de halacha (de joodse regelgeving) een rouwende (oneen). Dit geldt voor de zeven soorten verwanten genoemd in de Tora: vader, moeder, broer, zuster, zoon, dochter of echtgenoot/echtgenote (Lev.21:2-3).

Aangezien de overledene zo snel mogelijk begraven wordt, het liefst nog dezelfde dag en anders de volgende, duurt deze fase kort. De nabestaanden houden zich eigenlijk uitsluitend bezig met de overledene en het verdriet, en zijn vrijgesteld van hun religieuze verplichtingen. Hoe kan men zich immers bezig houden met levensheiliging wanneer men eigenlijk de dood op het netvlies heeft staan.

Mogelijk weerhoudt deze tijdelijke vrijstelling, juist van het dagelijks bidden, de rouwenden ervan te vluchten in een religieus gevoel. De dood vervreemdt de mens van God. En alleen temidden van de levenden kan God geheiligd worden. Ook al is men zeer vroom, dan zal men toch niet hieraan toe mogen geven, uit respect voor de dode. Men heeft de gewoonte een speciale kaars aan te steken (neer nesjama), de spiegels in het huis van de overledene te bedekken, zich te onthouden van vlees en wijn en te waken bij de overledene.

De Joodse begrafenisonderneming: de Chevra Kadisja

De verplichting om de dode met alle respect te begraven rust in het Jodendom in eerste

instantie op de nabestaanden en vervolgens op de gehele gemeenschap. Ook al is er een begrafenisonderneming, Chevre Kaddiesja genoemd wat 'heilige groep' betekent, dat ontslaat de gemeenschap nog steeds niet van haar verplichting daadwerkelijk de dode te begeleiden naar zijn laatste rustplaats. Deze onderneming bestaat uit een groep vrijwilligers uit de gemeenschap die deze taak in liefde en dus belangeloos doen. De grootste (orthodoxe) begrafenisonderneming is het Joods Begrafeniswezen, die in Amsterdam en omgeving de begrafenissen verzorgt op de begraafplaatsen van de aschkenazische en de Portugese gemeente. De meeste begrafenissen vinden plaats in Muiderberg en Ouderkerk aan de Amstel.

2.5. De rituele reiniging en doodskleding

Het lichaam wordt, het liefst vlak voor de begrafenis, door de leden van de begrafenisonderneming ritueel gereinigd, (zonder gezien te worden) in respectvolle stilte (tahara genoemd). Mannen worden alleen door mannen gewassen en vrouwen uitsluitend door vrouwen. Traditioneel vindt de reiniging plaats in een speciaal gebouwtje, het metaheerhuis, maar tegenwoordig kan de tahara ook in een ander gebouw van de joodse gemeente plaatsvinden.

Bij deze reiniging blijft het lichaam in lakens gehuld, terwijl er kommen warm water over uitgegoten worden. De overledene wordt vervolgens gekleed in een eenvoudig witkatoenen doodsgewaad of - als het een man betreft – ook nog in zijn eigen gebedsmantel, waar de gebedskwasten vanaf gehaald zijn. Familieleden zijn in principe niet aanwezig bij de taharah, maar wanneer zij dit wensen wordt het hun toegestaan ook enkele handelingen te verrichten, zoals het aantrekken van een sok of het sluiten van de ogen, na het wassen.

2.6. De begrafenis

Als het lichaam in de kist is gelegd, wordt er wat aarde van Israël over het lichaam uitgestrooid of in een zakje onder het hoofd gelegd, als teken van verbondenheid met het eigen land. De joden begraven hun overledenen bij voorkeur zonder kist, maar vanwege de regels die tot voor kort in Nederland golden, gebruiken ze een eenvoudige ruwe vurenhouten kist zonder handvatten. De eenvoudige kist is voor iedereen hetzelfde. In verband met het geloof in de lichamelijke wederopstanding is cremeren voor joden verboden. Een joodse begrafenis moet zo snel mogelijk, na de door de Nederlandse wet verplichte 36 uur, plaatsvinden, tenzij het sabbat of een feestdag is. Sinds de Tweede Wereldoorlog kiest een klein percentage van de liberale joden voor crematie, vaak als teken van verbondenheid met de mensen die in de holocaust verbrand zijn. Leden van de liberaal joodse gemeente kunnen speciale wensen, die vaak samenhangen met het oorlogsverleden, na een gesprek met de rabbijn in een codicil laten vastleggen. Bij het begraven is respect voor de overledene het uitgangspunt. In tegenstelling tot de Nederlandse cultuur, waar vaak rekening wordt gehouden met wat de nabestaanden willen of emotioneel aankunnen, vindt de joodse begrafenis zo snel mogelijk plaats. Zo snel dat rouwkaarten versturen vaak geen zin heeft. Ook al kent men de overledene niet persoonlijk, men gaat over het algemeen toch naar een begrafenis, omdat het als een religieuze verplichting wordt gezien. Na een rouwrede in de aula, waarin de overledene geprezen wordt en zijn dood

betreurd (hespeed genoemd), dragen of rijden familie en bekenden de baar of de kist naar het graf dat kort voor de begrafenis gegraven is. De familieleden, volgens de traditie de hoofdverantwoordelijken voor de begrafenis, laten de kist zakken en scheppen als eersten wat zand en gooien dit op de kist. Daarna wordt de schep teruggezet, en niet aan elkaar doorgegeven, om niet de indruk te wekken dat er haast bij is. Het scheppen, uitgevoerd door alle (bij orthodoxen mannelijke) aanwezigen en gaat door tot het gehele graf gevuld is met aarde. Bloemen zijn niet gebruikelijk maar niet verboden. In Nederland wordt de rouwende familie direct na de begrafenis getroost door de aanwezigen. Niet alleen woorden, maar ook een symbolische, doch echte maaltijd (meestal een stuk brood met een ei) zijn een eerste schrille stap terug in de werkelijkheid. Hierna gaat de directe familie naar het rouw huis voor de sjiwwe.

2.7. Pas troosten na de begrafenis

'Troost uw vriend niet, zo lang zijn dode voor hem ligt' is een voorschrift uit de joodse traditie die enorm veel wijsheid in zich bergt. Zo lang de dode niet begraven is, zijn zowel de nabestaanden als de gemeenschap bezig met 'het respect voor de dode' en niet met 'het respect voor de levenden' of de troost voor de nabestaanden. Dit betekent dat ook de gemeenschap verplicht is mee te helpen aan een zo snel mogelijke begrafenis. Het troosten van de rouwendenden is hier niet op zijn plaats, aangezien de familie nog te veel in shock verkeert, en ontroostbaar is. Dit gebeurt wel, en zeer intensief, zodra de begrafenis voorbij is, gedurende de rouwweek, de sjiwwe.

2.8. De eerste week van rouw, de sjiwwe

Het rouw huis is vóór het vertrek naar de begraafplaats in orde gebracht om een aantal mensen te herbergen tijdens die rouwweek. De begrafenisonderneming zorgt voor de lage rouwstoeltjes, waar de rouwendenden in die week op zitten, en voor een dagelijks voldoende aantal mannen die het avondgebed en ochtendgebed zeggen. Ook zorgt de onderneming voor voldoende gebedenboeken en keppeltjes. Elke avond komen tientallen mensen naar het rouw huis om de rouwendenden te troosten met hun aanwezigheid, rond het gezamenlijk uitspreken van het avondgebed. Zij troosten de familie met woorden en bieden haar de zogenoemde 'maaltijd van herstel' aan, bestaande uit een ei en wat brood. Dit gebeurt tegenwoordig direct na de begrafenis. Deze materiele vorm van troost brengt het leven weer onder de aandacht van de rouwende, en toont de solidariteit van de gemeenschap.

Omdat de sjiwwe de meest intensieve fase van rouw is, biedt de traditie de rouwendenden een strikt kader van verboden en verplichtingen. De verboden zijn vele, de verplichtingen miniem. Met de tijd worden de eerste miniem en de laatsten weer maximaal. De rouwtijd voor ouders beslaat een heel jaar, voor andere familieleden dertig dagen.

De rouwendenden verblijven een week lang met elkaar in het rouw huis en werken niet. Meestal hoeft men ook niet te koken. Men houdt zich niet bezig met die dingen die men normaliter in het dagelijkse leven wel doet: luxueus baden, strijken, kleren wassen, seksuele omgang, trouwen, naar feesten gaan et cetera. Elke dag staat de deur open om de troostenden, die niet per se bekenden zijn, binnen te laten. De rouwendenden hoeven niet op te staan om een bezoeker te begroeten en het initiatief om te praten ligt

ook bij hen. Dit vergemakkelijkt een bezoek aan het rouwhuis.

Door deze gang van zaken worden nabestaanden geholpen om het verlies in fasen te verwerken en kunnen zij geleidelijk terugkeren naar het dagelijkse leven met zijn verplichtingen in de gemeenschap. Het is een eerste stap op weg naar herstel, waarin de gemeenschap de rouwende voortdurend bijstaat.

2.9. Hoe verder?

Na een week van intensieve rouw gaat men weer langzaam maar zeker over tot de orde van de dag met een aantal uitzonderingen. Want de eerste dertig dagen na de begrafenis worden als rouwperiode gezien. Men scheert zich bijvoorbeeld nog steeds niet, gaat niet naar feesten toe en zegt dagelijks het kaddisj gebed (traditioneel uitgelegd als een gebed voor de overledene, maar eigenlijk een lofprijzing van God). De sociale verplichtingen komen ook terug. Na het verlies van ouders rouwt men twaalf maanden. In de rest van het eerste rouwjaar blijft er thuis een lichtje branden voor de overledene en gaan de directe nabestaanden nog niet naar feesten. Wel schenken zij geld voor liefdadige doelen.

Aan het eind van het rouwjaar, als afsluiting van deze fase in het rouwproces, is meestal de steenzetting, waarbij de gemeenschap weer aanwezig is. De grafstenen - matseewa's genoemd - horen eenvoudig te zijn en niet versierd. Meestal worden alleen de naam en de data van geboorte en overlijden vermeld, en meestal ook de afkorting TNTsBH: 'Moge zijn ziel gebonden zijn in de bundel des levens', dat wil zeggen: 'Moge de dode in de herinnering van de levenden voortleven'. Jaarlijks op de joodse sterfdatum (Jahrzeit genoemd) zegt men het kaddisj gebed, steekt een bijzondere kaars aan (neer nesjama) en gaat naar het graf.

Op een van de belangrijkste joodse feestdagen, Grote Verzoendag of Jom-Kippoer, worden de doden herdacht in het Jizkor- of herdenkingsgebed.

2.10. Samenvatting

In de joodse traditie speelt de rouwverwerking van het individu zich af binnen de gemeenschap. Staat tot de begrafenis het respect aan de dode centraal, na het sluiten van het graf krijgen de nabestaanden alle aandacht en worden ze door middel van vele rituelen de mogelijkheid langzaam maar zeker hun verdriet te verwerken.

3. Islam

De moslim gelooft dat het tijdstip van zijn dood reeds lang geleden door Allah is vastgesteld. De dood is de poort naar het begin van een volgend leven, in de hemel of de hel.

Aan het sterfbed wordt er gebeden en worden gedeelten uit de koran voorgelezen. Op het moment dat iemand sterft, gaat de periode van rouw in. De islamitische wetgeving beveelt een rouwperiode van 3 dagen aan. Wanneer de echtgenoot van een vrouw sterft, geldt voor haar een veel langere periode. In het algemeen wordt het lichaam zo spoedig mogelijk ritueel gewassen en in minstens twee (man) of drie (vrouw) ongezoomde witte doeken gewikkeld. Het wordt in de richting van Mekka opgebaard. Moslims worden begraven en niet gecremeerd, omdat het lichaam weer zal verrijzen op de Laatste Dag. Voorafgaand aan de begrafenis, die eigenlijk binnen een etmaal moet plaatsvinden, vindt er een dienst plaats in de moskee of thuis. Het lichaam wordt in processie naar de begraafplaats gedragen door mannelijke familieleden en wordt richting Mekka in het graf gelegd. De moslim verwacht in het graf door 2 engelen ondervraagd te worden.

Meestal wordt een periode van rouw van 40 dagen aangehouden. In die tijd gaan de directe familieleden van de overledene sober gekleed. Op verschillende dagen wordt er een rouwmaal klaargemaakt, waarbij herinneringen aan en vrome daden van de overledene naar voren komen.

In België overleden moslims van Marokkaanse, Turkse, Surinaamse of Indonesische afkomst worden vaak in hun vaderland begraven, waar ze verzekerd waren van een uitvaart volgens islamitische voorschriften. Een begrafenis in het land van herkomst is door de vlieggkosten echter zeer kostbaar, hoewel er verzekeringen bestaan die ook die kosten dekken. Tegenwoordig kan er ook Nederland islamitisch worden begraven. Omdat het lichaam niet beschadigd mag worden, is cremeren verboden bij Moslims. De bewassing neemt een belangrijke plaats in. Dit gebeurt drie maal. Daarna wordt het lichaam in doeken gewikkeld en bidt men gezamenlijk het eerste hoofdstuk uit de koran: el-Fatiha.

Het is gebruikelijk om het lichaam zo snel mogelijk en zonder kist te begraven. In Oosterse landen vindt de begrafenis vaak binnen 24 uur plaats. In Nederland moet er minimaal 36 uur tussen overlijden en begrafenis liggen. Er is echter een mogelijkheid om ontheffing voor de 36-uursregeling te vragen.

Tijdens de uitvaart wordt de kist door de mannelijke familieleden gedragen. In het graf wordt de overledene op zijn rechterzij gelegd, met het gezicht naar Mekka. Iedereen die deelneemt aan de begrafenis strooit drie handen aarde op het graf en spreekt de volgende woorden:

**"Hiervan schiepen wij u
Wij deden u hierin terugkeren
Hieruit zullen wij u weer doen opstaan op de Laatste Dag."**

3.1. Begraven, niet cremeren

In Nederland wonen vooral moslims van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en

Indonesische afkomst. Na een overlijden willen veel van deze mensen in hun vaderland worden begraven, zodat ze verzekerd zijn van een uitvaart volgens de islamitische voorschriften.

Een begrafenis in het land van herkomst is door de vliegkosten nogal kostbaar, maar er zijn tegenwoordig uitvaartverzekeringen met speciale buitenlandpolissen waarmee de kosten kunnen worden gedekt. Wanneer de directe familie in West-Europa woont, worden moslims meestal in Nederland begraven. Inmiddels zijn er in Nederland diverse islamitische begraafplaatsen, vaak als onderdeel van een openbare begraafplaats. Crematie is volgens de wederopstandingsgedachte van de islam niet toegestaan.

3.2. De Koran als voorbereiding op de dood

De Koran geeft in vele verzen de onvermijdelijke gebeurtenis van het sterven aan. Omdat moslims dagelijks de Koran in hun gebeden reciteren, bereiden zij zich bewust of onbewust op het sterven voor. Het leven is eenmalig en de stervende kan door gebed met zichzelf en met God in het reine komen en zielenrust vinden in het hiernamaals. Op het sterfbed maken moslims soms nog hun testament op en laten ze hun schulden voldoen. Moslims die bepaalde religieuze plichten niet hebben kunnen vervullen, bestemmen op hun sterfbed vaak een deel van hun bezittingen als schenking aan de armen. Als iemand sterft zonder bezittingen, draagt de gemeenschap de kosten van de uitvaart.

Moslims beschouwen het als hun taak stervenden te verzorgen en voorzover mogelijk op de rechterzij met het gezicht in de richting van Mekka te leggen. Daarbij reciteren ze uit de Koran en helpen ze de stervende bij het afleggen van een geloofsgetuigenis.

3.3. De rituele wassing

Na het overlijden sluit een van de aanwezigen de ogen van de overledene en bidt iedereen. Dan volgt de rituele wassing, soms thuis, maar meestal in een uitvaartcentrum dat daarvoor een speciale ruimte heeft. Bij de wassing is het lichaam met een lendendoek bedekt, omdat men de geslachtsorganen niet mag zien. Mannen worden door mannen, vrouwen door vrouwen verzorgd. Het lichaam wordt drie keer gewassen met water waaraan geurige stoffen zijn toegevoegd. Vervolgens wordt het lichaam in grote witte doeken zonder versiering gewikkeld en naar de moskee overgebracht. Als een kist wordt gebruikt, is dat er bij voorkeur een waarin de overledene op zijn rechterzij kan worden gelegd.

Moslims beschouwen het als hun plicht bij de overledene in de moskee aanwezig te zijn. De imam, de moslim-voorganger, bidt bij het opgebaarde lichaam het 'Djanazah'-gebed, een smeekbede tot Allah.

3.4. De begrafenis, liefst in het land van herkomst

Om de overgang naar het hiernamaals te bevorderen willen moslims een overledene zo snel mogelijk en liefst zonder kist begraven. In Nederland is het mogelijk ontheffing van de 36 uren-termijn te vragen als de dood door een arts is vastgesteld, maar meestal wacht men met de begrafenis tot de termijn van 36 uur verstreken is.

Turken en Marokkanen begraven hun overledenen praktisch altijd in het land van

herkomst. De uitvaartverzorger regelt de documenten, het vervoer naar Schiphol en de vlucht naar de plaats van bestemming. Als een moslim in Nederland wordt begraven, brengen de mannen uit de familie het lijk in een kist naar de islamitische begraafplaats. Dat gebeurt meestal met een rouwauto. Volgens de traditie moeten zoveel mogelijk mannen uit de moslimgemeenschap de baar of de kist op weg naar het graf een stukje dragen, uit eerbetoon tegenover de overledene.

In orthodoxe kringen zijn vrouwen niet bij de begrafenis aanwezig.

3.5. Het gezicht richting Mekka

Bij het graf aangekomen wordt het lichaam uit de kist getild en in een graf met bekisting gelegd, bij voorkeur met het gezicht in de richting van Mekka. Daarna gooien de nabestaanden met de hand aarde in het graf onder het uitspreken van een gebed over de hereniging met de aarde waaruit de dode weer zal opstaan. Daarna vullen andere aanwezigen het graf.

Van de overblijvende aarde worden twee bulten of een heuveltje gemaakt. Meestal worden wel stenen geplaatst om de plaats aan te duiden, maar wordt het graf niet versierd. Bij moslims is het de gewoonte dat er slechts een overledene in een graf komt te liggen en dat het graf niet wordt geruimd.

3.6. De rouwperiode

Na de begrafenis geldt een eerste rouwperiode van drie dagen, waarin de nabestaanden worden gecondoleerd en eten krijgen van familie en buren.

Voor weduwen geldt na die drie dagen een rouwperiode van vier maanden en tien dagen, waarin zij geen make-up of sieraden dragen. Vaak wordt door de familie gedurende veertig dagen elke avond voor de overledene gebeden. Na die veertig dagen wordt de rouwtijd voor de rest van de familie afgesloten met gebeden waarin gevraagd wordt om de overledenen op te nemen in 'Djenna', de hemel.

Deze gelegenheid heeft een feestelijk karakter; er wordt gegeten en de nabestaanden zijn blij omdat zij geloven dat voor de overledene een beter bestaan is ingegaan.

Voor moslims zijn graven geen plaatsen om voor de doden te bidden of hen iets te vragen. Het is wel de gewoonte op willekeurige graven uit de Koran te reciteren en een smeekbede te verrichten voor de zielenrust van alle overledenen.

3.7. Smeekbede tot Allah

'O Allah! Vergeef onze levenden en onze doden, onze aanwezigen en onze afwezigen, onze jeugd en onze ouderen, onze mannen en onze vrouwen.

O Allah! Laat diegene van ons die U in leven laat, in de Islam leven en diegene onder ons die U doet sterven, laat hem sterven in het geloof.

O Allah! Onthoud ons zijn beloning niet en laat ons na hem niet in tweedracht vervallen.'